

Muinasjutumustreid noortekirjanduses

Ave Mattheus

Minu tänase ettekande teemavalikut on mõjutanud mitu tegurit. Ennekõike olen tänulik oma üliõpilasele Kairi Kadarpikule, kes kolm aastat tagasi uuris oma Tallinna Ülikoolis kaitstud bakalaureusetöös 21. sajandi noorteromaani kui muinasjuttu Aidi Valliku Anni-lugude 1. osa „Kuidas elad, Ann?“ ja Margus Karu „Nullpunkti“ näitel. Tema tööst tõukun olulisel määral oma alljärgnevas jutus, ettekande lõpupoole tsiteerin teda pikemalt. Teise tõuke teemaga tegelemiseks sain sellest, et toimetasin kaks aastat tagasi vendade Grimmide muinasjuttude uut eestikeelset tõlget ja uurisin seejärel natukene põhjalikumalt vendade Grimmide muinasjuttude retseptsiooni Eestis. Noortekirjandus on mulle huvi pakkunud juba selle kirjandusliigi plahvatuse algusest sajandivahetusel ja kui selle aasta algupärase lastekirjanduse päeva teemana kuulutati välja arhetüüpide otsing eesti laste ja noortekirjanduses, siis teadsin kohe, et soovin need kaks liini – oma hiljutise tegelemise muinasjuttudega ja huvi noortekirjanduse vastu – ühendada.

Küllap on paljud meist noorteraamatuid lugedes täheldanud, et need on muinasjutule sarnased. Tegelasekesksetes lugudes – ja need moodustavad meie noortekirjanduse praeguse põhivoolu – on kangelane, kes peab katsumusi läbima. Mitmesuguseid raskusi ületades liigub kangelane õnneliku lõpu poole. Tihtipeale ei puudu ka pahasoovlikud vastased, kes kangelast tema teel takistada püüavad. Ka abiliste olemasolu on tähtis – nendeta ei tule toime ei muinasjuttude ega noorteromaanide tegelased. Nii nagu muinasjutud, on ka noorteraamatud sageli skemaatilised – tegelasi ega ümbritsevat ei kirjeldata põhjalikult, tegelased esindavad tüüpe. Laste- ja noortekirjanduses kujutatakse sageli hea ja kurja vahelist võitlust, mis on ka muinasjutu üks olulisemaid tunnuseid, samuti esineb selles reaalse ja fantastilise maailma põimumist või uskumatuid elemente muidu tõsielulises loos, mis on taas muinasjutule iseloomulik. Noortekirjanduse teoses võib muinasjutule omaseid tunnuseid esineda rohkem või vähem, kuid üht-teist leiab sealt peaaegu alati. Alljärgnevalt püüangi uuemale eesti noortekirjandusele toetudes näidata, milliseid muinasjutumustreid need sisaldavad.

Seda teemat on varem juba mõnevõrra uurinud Ele Süvalep, kes 2010. aasta Nukitsas analüüsis vaeslapseloo nüüdisvarianti eesti laste- ja noortekirjanduses.¹ Siin-seal on teisedki uurijad täheldanud, et mõni noortekas on justkui inetu pardipoja või tuhkatriinu loo

¹ vt Süvalep, Ele 2010. Vaeslapse käsikivi: igapäeva- ja imelugu. Vaeslapseloo nüüdisvariante laste- ja noortekirjanduses. – Nukits, 2–8.

tänapäevane teisend või näinud noorteloos kirjandusklassika, näiteks robinsonaadide tunnuseid.

Et leida noorteraamatutes muinasjutumustreid, võtan ühelt poolt appi muinasjutu üldised seaduspärasused ja teiselt poolt vene muinasjutu-uurija Vladimir Propi strukturalistliku suunitlusega uurimuse „Imemuinasjuttude morfoloogia“ (1928). Muinasjuttude tunnused või seaduspärasused on meile üldiselt teada, kuid olgu need veelkord üle korratud.

Muinasjuttuuriija Risto Järv² on muinasjuttude seaduspärasusi loetlenud järgnevalt: kõigepealt **alguse ja lõpu seadus**, mis raamistab teksti. Muinasjutu algus ega lõpp pole äkilised, vaid rahulikud. Muinasjutt algab sissejuhatava tüüplausega (nt „Elas kord...“, „Kuskil seitsme maa ja mere taga...“), millele järgnev tekst tutvustab lugejale samm-sammult jutu sisu ning seejärel viib kurssi sündmuste arenguga. Iseloomulik on ebakonkreetsus sündmuste ajas, kohas ja isikutes. Jutt liigub reaalsusest ja igapäevasest ebatavalise ja imepärase suunas. Muinasjutu lõpp on kokkuvõtlik. Liigutakse tekkinud probleemist järk-järgult selle lahenduse poole. Katsumuse ületamisele järgneb õnnelik lõpp. Sarnaselt muinasjutu alguse tüüplausele on ka lõpul oma tüüplause, mis sageli viitab loo kangelaste edasisele saatusele (nt „Ja kui nad surnud ei ole...“). Teine on **skemaatilise seadus**, mis tähendab, et ümbritsevat ega tegelast ei kirjeldata põhjalikult. Skemaatilisusest tulenevat detailide vähesust tasakaalustatakse rohke kordamisega, mis väljendub **kordamise seaduses**. Tavaliselt tehakse seda sündmuste või tegude kordamise läbi, kuid esineb ka mingisuguse omaduse kordamist. Harilikult on selleks arvuks 3 (nt kolme katsumuse ületamine, kolm päeva võitlemist), kuid esineb ka kolme korduseid – kuus, üheksa, kaksteist. Siinkohal tekib seos **kolmarvu seadusega**, mis tähendab, et muinasjuttudes eelistatakse nii tegelaskujude kui esemete puhul arvu 3 (nt kolm kuningatütart, kolme peaga lohemadu). **Tagakaalu- ehk lõppkaaluseadus** näitab, et kordamise puhul paigutatakse kõige olulisem lõppu (nt kolmanda ehk viimase tegelase katse on kõige ohtlikum, kuid kõige edukam). Nagu kordaminegi, kompenseerib **tegude või tegevuse seadus** muinasjutu tegelaste ja toimumiskoha vähest kirjeldust. Muinasjutt on orienteeritud tegevusele, selle kangelane tegutseb, mitte ei mõtle ega kaalutle pikalt. Positiivne tegelane abistab teisi, on lahke, negatiivne tegelane on teiste vastu halb, kitsi. Tähtsal kohal on muinasjutud **vastandite seadus**, mille kaudu saab samuti tegelasi iseloomustada. Kõiki omadusi kujutatakse reeglina mustvalgelt, tegelaskujude vahele luuakse kontrast – hea vs paha, ilus vs inetu, helde vs ihne. **Lavalise kaksuse seadus** on tava, mille

2 Järv, Risto 2005. Muinasjutt. – Regivärsist netinaljadeni : sissejuhatus rahvaluulesse. Koost. Metsvahi, Merili, Valk, Ülo. Tallinn: Koolibri, 49–60.

kohaselt on enamasti tegevuses kaks osalist. Uue tegelase ilmudes kaob või jääb tagaplaanile üks eelmistest tegelastest.

Teine allikas, millele alljärgnevas toetun, on Vladimir Propi strukturalistliku suunitlusega uurimus „Imemuinasjuttude morfoloogia“ 1928. aastast, mis kahjuks ei ole veel eesti keeles kättesaadav, kuid kuulub vaieldamatult muinasjutu- ja ka kirjandusuurijate raudvarasse. See uurimus kujutab endast kirjeldust muinasjutu osadest, nende osade omavahelisest suhtest ning suhtest loo tervikusse. Folklorist Ellen Laagus on 1974. aasta novembrikuu Keeles ja Kirjanduses Propi imemuinasjuttude morfoloogiat tutvustanud ja Tartu Ülikooli õppejõud Silvi Salupere on internetti riputanud oma loengukonspekte, kust saab samuti Propi töö kohta lugeda. Väike selgitus ka selle kohta, mida kujutab endast **strukturealism**. Strukturealism on selline humanitaaria uurimismeetod, mille järgi on meid ümbritsevate nähtuste, kaasa arvatud tekstide taga või sees struktuur, mingi reeglipärasus või püsiv tunnus, mis jääb meile esmapilgul nähtamatuks. Tekstide puhul ei seostu struktuur sisu või vormiga, vaid tähendab sisu ja vormi ühtsust. Mingi objekti struktuuri uurides saame strukturalistide arvates jälile selle objekti seaduspärasustele ja toimemehhanismidele. Struktuuri osad ehk elemendid on omavahel sarnasus-, vastandus-, paralleelsus- või mõnes muus suhtes ja välja vahetatavad, st me saame selle objekti n-õ pealispinnal teha asendusi (mehe asemel panna naise, noore asemel vana, punase asemel roheline värvi jne), kuid asja või nähtuse struktuur sellest ei muutu.

Oma töös võttis Vladimir Propp vaatluse alla vene imemuinasjutud. Teadupoolest jagunevad muinasjutud laias laastus **loomamuinasjuttudeks** (peategelaseks on loomad), **imemuinasjuttudeks** (sündmustik on üleloomulik, hea saavutab võidu kurja üle, tihti peale kasutatakse selleks mingisugust abistavat võluset) ja **novellilaadseteks muinasjuttudeks** (realistliku üldilmega, tavaeluliste sündmustega). Propp alustas oma analüüsi imemuinasjuttude süžeede võrdlemisest. Ta selgitas välja, et imemuinasjuttudes on elemente, mida sisaldab iga imemuinasjutt, mis on n-õ muutumatud. Ja on teisi, mis on muinasjuttudes erinevad. Üheks muutumatuks elemendiks on Propi järgi **tegelase roll**. See tähendab seda, et igal tegelasel on imemuinasjutus täita mingisugune kindel ja muutumatu roll. Tegelaste nimed, vanus, välimus, sugu, seisus jm aga on muutuv.³ Näiteks on ühes muinasjutus on kangelaseks heledajuukseline vaeslapsest neiu. Teises muinasjutus on kangelaseks tumedapäine kõrgest soost prints. Nad mõlemad täidavad kangelase rolli, seega on tegelase roll mõlemas muinasjutus samaks jäänud ja see püsib muutumatuks. Muutuda saavad aga

3 Laagus, Aino 1974. Muinasjutu morfoloogia. – Keel ja Kirjandus 11, 697–701.

tegelase iseloomulikud tunnused. Muinasjututegelastel on Propp⁴ (2003: 79–80) järgi seitse rolli:

1. **kangelane** – peategelane; seisab silmitsi katsumustega, lahendab need, leiab õnne.
2. **kangelase vastane e antagonist** – tegutseb enda huvides ja kangelase vastu, mõjub usaldusväärseks. Eesmärgi saavutamiseks kasutab pettust, kuid lõpuks tema pahateod paljastatakse.
3. **võluvahendi kinkija** – varustab kangelast, annab talle võluvahendi või eseme, mis aitab kangelasel katsumustega toime tulla.
4. **abistaja** – aitab kangelasel kõrvaldada mingisugust puudust või leida mingisugusele probleemile lahendust.
5. **ohver/kannataja** – kannatab valekangelase pettuse tõttu. Sellele vaatamata leiab oma õnne.
6. **kangelase telesaaja** – teavitab kangelast teda ees ootavast takistusest, saadab kangelase tema rännakule.
7. **valekangelane** – püüab kangelase asemele asuda ja seeläbi saada kangelasele kuuluma pidanud au ja õnne osaliseks. Tema pahateod paljastatakse.

Lisaks rollile on Propp järgi imemuinasjutus muutumatu ka tegelase **tegevus** – tegelasele on sõltuvalt tema rollist omased mingisugused tegevused, mida ta sooritab kindlas järjekorras. Muinasjuttu analüüsis taandas Propp muinasjuttu fraasideks. Esmalt sõnastas ta laused, mis kirjeldasid muinasjuttu tähtsamaid situatsioone. Seejärel taandas ta laused ja teisejärgulised lauseliikmed põhilauseliikmeteks e aluseks, öeldiseks ja sihitiseks. Neist keskseks üksuseks on tema järgi öeldis, mis määrab muinasjuttu kompositsiooni. Alus, sihitis jt lauseliikmed kujundavad aga süžee. Seega võib imemuinasjuttu üldistatult esitada öeldiste abil, mis ühtlasi märgivad tegevusi ehk tegelaste funktsioone. Nende arv imemuinasjuttus on piiratud. Propp eristas 31 funktsiooni. Funktsioonidel on oluline osa muinasjuttu tegevuse üldises arengus. Nende järgnevus on alati ühesugune, kuid nad kõik ei pea konkreetse muinasjuttu esinema. Mõne funktsiooni puudumine ei muuda ülejäänud üksuste järgnevust (Laagus 1974: 698).

⁴ Propp, Vladimir 2003. Morphology of the Folktale. 2. ed. Louis A. Wagner (Ed). Austin: University of Texas Press.

Muinasjututegelaste funktsioonid Propi järgi (vt Salupere⁵)

Üks pereliikmetest lahkub kodust	lahkumine
Kangelase poole pöördutakse keeluga	keeld
Keelust astutakse üle	üleastumine
Anatagonist püüab midagi välja uurida	väljauurimine
Antagonist saab andmeid oma ohvri kohta	väljaandmine
Antagonist püüab oma ohvrit petta, et teda või midagi talle kuuluvat oma valdusse saada	petmine
Ohver laseb end petta ja aitab tahtmatult antagonisti	kaasaaitamine
Antagonist teeb kurja ühele pereliikmele või tekitab kahju	kahjustamine, millegi puudumine
Õnnetus või millegi puudus, kangelase poole pöördutakse palve või käsuga, teda saadetakse kuhugi	vahendamine
Kangelane nõustub ja otsustab vastu astuda	algab vastutegevus
Kangelane lahkub kodust	teelesaatmine
Kangelast pannakse proovile, millega valmistatakse ette võluvahendi või abilise saamist	väljakutse, kinkija esimene funktsioon
Kangelane reageerib tulevase kinkija tegevustele	kangelase reaktsioon
Kangelane saab enda käsutusse võluvahendi/abilise	võluvahendi omandamine
Kangelane siirdub või toimetatakse otsitava asukohta	ümberpaigutumine ruumis
Kangelane ja antagonist astuvad otsesse võitlusse	võitlus
Kangelane märgistatakse	märgistamine
Antagonist võidetakse	võit
Esialgne õnnetus/puudus likvideeritakse	häda või puuduse likvideerimine
Kangelane tuleb tagasi	tagasitulek
Kangelast jälitatakse	jälitamine
Kangelane päästab end jälitamisest	pääsemine
Kangelane naaseb koju või teise kuningriiki tundmatuna	naasmine tundmatuna
Valekangelane esitab alusetuid nõudeid	alusetud nõuded
Kangelasele antakse raske ülesanne	raske ülesanne
Ülesanne lahendatakse	lahendus
Kangelane tuntakse ära	äratundmine
Valekangelane või antagonist paljastatakse	paljastus
Kangelasele antakse uus välimus	transfiguratsioon
Vaenlane saab karistuse	karistus
Kangelane abiellub ja asub troonile	pulmad

5 Salupere, Silvi. Vladimir Proppi „Võlumuinasjutu morfoloogia“. Loengukonspekt.
<http://lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/greimas/propp.htm>

Toon nüüd mõningaid näiteid algupärasest noortekirjandusest, mis näitavad teoste sarnasust muinasjutuga. Selleks, et uurida, kas üks või teine teos vastab täielikult muinasjutustruktuurile läheks vaja rohkem aega ja süvenemist. Ehk avaneb mul selleks millalgi mõni teine võimalus.

Muinasjutule omast **alguse ja lõpu seadust** noorteromaanid tavaliselt ei kasuta, st puuduvad kindlad vormelid loo sisse- või välja juhatamiseks. Küll aga on teoseid, mille algus on muinasjutule sarnaselt rahulik ja sissejuhatav, kus tutvustatakse tegelasi ja tegevuspaika (nt Mare Saboltny „Kirjaklambritest vöö“ algab tavapärase argihommiku kirjeldusega, kus minajutustaja esinev peategelane Kati jääb kooli hiljaks – nagu alati, kool on tema jaoks igav – nagu alati, ainult et õpetajale ei jääda iga hiline misega vahele – see erineb kirjeldatud päeval tavapärasest; Aidi Valliku „Kuidas elad, Ann?“ algab tavalise pühapäevaõhtu kirjeldusega). Teistes teostes aga sukeldutakse otse sündmuste keerisesse ja tõmmatakse lugeja n-ö konksu otsa (nt Sass Henno „Mina olin siin. Esimene arest“ algab politsei poolt kinni peetud Rassi ropu sõimuga võimukandjate aadressil). Kui noorteromaanide algused ei sarnane tihtipeale muinasjutule, on mitmeid teoseid, mille lõpp on muinasjutulaadselt kokkuvõtlik ja visandab tegelaste edasise käekäigu. Näiteks lõpeb Kaja Sepa romaan „Hetk enne homset“ omamoodi aruandega selle kohta, mis on tegelastest saanud 3 aastat hiljem. Kuhu keegi edasi õppima või töötama läks ja millised on selle tegelase suhted oma poiss- või tüdruksõbraga. Viimast tuleb pidada oluliseks teabeks, sest teos keskendub põhiliselt noorte omavahelistele suhetele. Ene Sepa „Medaljonis“ on samuti muinasjutu sarnane järellugu – epiloogis kohtuvad teose ühe peategelase, noorelt lahkunud Taneli sõbrad 10 aastat hiljem tema haual. Saame teada, et teose teine peategelane, Taneli tüdruksõber Heidi on abiellunud Taneli sõbraga ja neil on 2-aastane laps. Samuti kasvatab Heidi enda ja Taneli ühist last.

Skemaatilise seaduse kehtib liigagi paljudes noorteromaanide kohta. Tihtipeale ei saa me teost lugedes aimu sellest, kuidas tegelaskujud välja näevad, mis riideid nad kannavad või millises ümbruses nad tegutsevad, sest rõhk on asetatud tormilistele sündmustele, millega kangelane silmitsi seisab. On teoseid, kus ei püüta kujutada mitte ainult kangelase käekäiku, vaid tahetakse skitseerida ka tema kaaslaste ja sõprade elu, mis tähendab, et teose tegelased jäävad paratamatu skemaatiliseks. Nii näiteks ei teki lugedes täpsemat ettekujutust Ene Jaaniste jutustuse „Elu on ilus“ kangelannast, 15-aastasest Pille-Riinist. Ta jääb rohkem tüüpkarakteriks, kelle ette on äkitselt veeretatud mitmeid probleeme – vanemate ootamatu kadumine ja tütarlapse üksijäämine (ema põgeneb armukesega Kreekasse, isa on abikaasa petmise tõttu rivist väljas ja lahkeb mõneks ajaks samuti kodust), vägistamiskatse, armastuse tärkamine, isa autoavarii jms. Kuid lisaks oma probleemidele võtab Pille-Riin enda kanda ka

oma klassiõde Triinu mured, kes on sattunud haiglasse enesetapu katse tagajärjel. Selgub, et Triinu oli kuni 7. eluaastani kasvanud lastekodus, enne kui isa ta enda juurde elama võttis ja seksuaalselt ära kasutama hakkas. Tütrel 16. sünnipäeval tahtis ta temast teha naise – tütre õnnestub küll isa haardest lahti rabeleda, kuid süütundes üritab ta endal veenid läbi lõigata. Ühesõnaga: selles teoses on kujutatud liiga palju sündmusi ja liiga palju probleeme, inimesi aga ei ole näidatud luust ja lihast individidena.

Ka **kordamise seadust** esineb noortekirjanduses üsna sageli, sest see kompenseerib skemaatilisusest tulenevat detailide vähesust. Kordamiste läbi rõhutatakse olulist. Künnapase jutustuses „Tristan“, mis räägib teismelise rasedusest, üritab kangelane Mia korduvalt taastada suhteid lapse isa Taneliga, kuid see ei õnnestu. Margus Karu „Nullpunktis“ satub selle peategelane Johannes korduvalt pahandustesse ja keerulistesse olukordadesse – koolis kiusatakse teda erinevatel viisidel lendu lastud ekslike kuulujuttude pärast, oma Lasnamäe lapsepõlvesõbralt Zaidilt saab ta korduvalt peksta. Teose korduste hulka võib lugeda ka jooksutrenni, millega Johannes regulaarselt tegelema hakkab.

Kolmarvu seadust on Kairi Kadarpik, keda ettekande alguses mainisin, hästi märganud Aidi Valliku Anni-sarja esimeses osas. Ta analüüsib nii: „Kolmarvu seadusele vastab ajavahemik kolm nädalat, mil Anni seiklus aset leiab. Samuti esineb poiste kolmik – Timo, Artur ja Siim –, kellega Ann Võsul kohtub. Kõige kummalisemaks, kuid samas elutähtsaks, osutuvad keldrist leitud kolm pudelit toiduõli, mis tagavad edasise toimetuleku suvilas ja päästavad noored nälgimisest. Rohkem kolmesid ega ka selle kordusi teoses ei esine, kuid neid seoseid võib ise tekitada. Näiteks Anni perekond on kolmeliikmeline – Ann, ema ja isa; Ann ja tema kaks head sõbrannat – Kätlin ja Reena – moodustavad kolmiku; samuti päästeorganite kolmik – kiirabi, tuletõrje ja politsei.“ Kolmarvu seadus torkab tugevalt silma Ketlin Priilinna teoses. Tema jutustuses „Sefiirist loss“ tegutseb sõprade trio – Inga Kerstin, Kaila ja Jakob, noormees, keda tema homoseksuaalsuse pärast taga kiusatakse ja kelle traagilist lugu Inga-Kerstin tagantjärele jutustab. Priilinna jutustuses „Mustlasplikad“ lähevad kolm õde Londonisse koolivaheaega veetma. Jutustuses „Maarjamäe kägu“ ähvardab tekkida armukolmnurk – Maarja-Liis armub Martinisse, kuid kahtlustab, et poisile meeldib hoopis tema õde Susanna. Hiljem selgub, et Martin ja Susanna valmistasid hoopis ühiselt ette Maarja-Liisi sünnipäevapidu.

Tagakaalu- ehk lõppkaaluseadus on seotud kordamiste ja kolmarvu seadusega ning näitab, et kordamiste puhul paigutatakse kõige olulisem teose lõppu, et pinge kasvaks. Ilmekalt on nii

kolmarvu kui ka tagakaalu- ehk lõppkaalu seadus sisse kirjutatud ka Reeli Reinausi noorteromaani „Must vares“. Selles päästab peategelane, mulatist noormees Seth kolmel korral inimese – kõigepealt astub ta välja väikese lastekodukasvandiku Martini kaitseks, siis päästab oma klassiõe Liisi potentsiaalsete vägistajate käest. Ja kolmandaks tõttab ta appi oma klassivennale Stenile, kes tegeleb diilerlusega, mistõttu tulevad temalt võlgu sisse nõudma kolm tursket selli. Viimane ja kolmas katsumus, kus Seth ilmutab oma maksimaalset altruismi, vaprust ja kartmatust, on ühtlasi kõige karmim – mängu tulevad tulirelvad ja Seth saab vigastada. Kuid nagu muinasjutule kohane, on lõpp õnnelik, Sethi elu päästetakse. „Musta varese“ näitel saab hästi illustreerida ka muinasjutule omast **tegude või tegevuse seadust**, mis tähendab seda, et nii muinasjutud kui ka paljud noorteraamatud on orienteeritud tegevusele. Kangelased ei juurdle pikalt asjade üle, vaid tegutsevad. Ka Seth tegutseb kiiresti ja ilma pikalt juurdlemata. Samas ei saa me tema mõtetest ja tunnetest aimu ka seetõttu, et Sethi lugu vahendab meile tema klassiõde Liis. Hea näide aktiivselt tegutsevast, kuid oma tegude tagajärgi mitte eriti vaagivast tegelasest on Rass Sass Henno romaanis „Mina olin siin. Esimene arest“. Rassi paneb tegutsema majanduslik kitsikus – ta peab üksi hakkama saama, sest vanemad teda ei toeta (ema on surnud, isa töömuredega kimpus ja vend tegutseb kahtlaste äridega), samas peab ta käima koolis ja üleval pidama nii iseennast kui ka oma tüdruksõpra. Rahahäda tõukab noormehe kuritegelikule teele. Ja kui sellel on juba üks samm astutud, tulevad ka teised ja tõsisemad, kuni libastumine on täielik. Tegude või tegevusega seoses eristatakse ka positiivseid ja negatiivseid tegelasi, mis on omakorda seotud **vastandite seadusega**.

Nii muinasjuttudes kui ka noorteraamatutes konstrueeritakse sageli tõsiseid vastasseise, näidatakse hea ja kurja, ilusa ja inetu, ausa ja ebaausa vahelist võitlust. Kuigi realistlikus kirjanduses ei ole tegelased tavaliselt must-valged, vaid pigem kujutatud pooltoonides ja mitmesugustes varjundites, kasutab laste- ja noortekirjandus kontrastipõhimõtet palju. Näiteks võiks tuua Margit Sarapiku jutustuse „Vaarao leidmine“, mis räägib koolikiusamisest. Vastakuti on siin asetatud 12-aastane sõbralik ja teadmistehimuline Rasmus, kes on äsja kolinud uude elukohta ja läinud uude kooli, ning kaksikutest kurikaelad Gert ja Ragnar, kes asja eest teist taga hakkavad Rasmust kiusama. Vanaema kasvatada jäänud kaksikud (isa vangis, ema Soome läinud) on muutunud jõhkraks ja kalestunuks, nad tarbivad alkoholi ja narkootikume ning kiusavad jõhkralt endist edukamaid kaasõpilasi. Neid on kujutatud üdini negatiivsete tüüpidenä, kes saavad teose lõpus ka teenitud karistuse – üks neist teeb raske

avarii, mille tulemusena sureb inimene ja poiss ise saab vigastada ning langeb koomasse, teine saadetakse kolooniasse.

Lavalise kaksuse seadus on tava, mille kohaselt on enamasti tegevuses kaks osalist. Uue tegelase ilmudes kaob või jääb tagaplaanile üks eelmistest tegelastest. Ja see näib noorteraamatutes kehtivat, kuigi mitte alati.

Teise sammuna tutvustan Kairi Kadarpiku bakalaureusetööle toetudes meile kõigile tõenäoliselt tuntud teose näitel ja Vladimir Propi muinasjutud morfoloogiale toetudes seda, milliseid muutumatuid rolle noortekirjanduse tegelased kannavad ja millised funktsioonid neil tegelastel on ehk kuidas tegevus noorteloos areneb. Valitud teoseks on Aidi Valliku „Kuidas elad, Ann?“

1. **Kangelaseks** on jutustuse peategelane Ann Kees, 14-aastane 8. klassi tüdruk, kelle silmade läbi lugu jutustatakse. Ann on korralik tüdruk, kes õpib hästi ja saab vanematega hästi läbi, kuid tema elu satub teatud mõttes kriisi, kui ta leiab ema noorpõlvepäeviku.
2. **Kangelase vastane e antagonist** võiks olla Rita. Just tema veenab Anni suvilasse põgenema, et seal siis täiesti iseseisvalt ja keelde-käske eirates aega veeta. Küllap on Rital antagonistile omaselt oma huvid mängus, ta unistab ise seiklustest ning leiab Annis seeläbi hea kaaslaste ja võimaluse. Ann näeb Ritas mingisugust tuge, kuid ei oska kahtlustada, et Rita temast tegelikult ei hooli, vaid tahab tema kulul ja kaasabil lõbutseda. Jutu poolest on Rita osav, ta oskab Anni veenda ka asjades, mis tüdrukule tegelikult meeltemööda pole (nt raha ühiskassasse andmine). Samahästi võib grupina olla kangelase vastaseks ka suvilas viibiv seltskond, v.a naabruses elav Villem. Samas ei saa suvilaseltskonda päris negatiivseteks ja vastalisteks pidada, kuna tekstist ei tule välja, et keegi oleks otseselt tahtnud Annile halba põhjustada.
3. **Võluvahendi kinkija** – Omamoodi võluvahendiks võib pidada ema päevikut. Olgugi et päevik on just see, mis viib tormiliste sündmusteni, peitub ka õnneliku lõpu põhjus justnimelt päevikus. Päevikust ema elu kohta loetu tekitab Annis esialgu trotsi, kuid paneb ta lõpuks mõistma, et ka tema ema on tunnetega inimene, ka tema on valu tundnud ja väga palju läbi elanud. Seeläbi juhatab päevik Anni jälle ema juurde. Seega võib võluvahendi kaudseks kinkijaks pidada Anni ema. Kaudseks seepärast, et ema ei anna päevikut Annile, vaid Ann leiab selle omal käel. Samuti on Anni ema see, kes varustab Anni talle seikluseks vajalike asjadega – raha, toit, rohud, preservatiivid –,

kui on aimanud, et tütar võib plaanida kodust lahkumist. Anni ema korraldab ka Villemi sattumise suvilasse. Seega aitab ta märkamatuks Anni justkui hea haldjas.

4. **Abistaja** – Abistaja roll kuulub Villemile, kes on noorteseltskonnale ja ennekõike just Annile hea sõber, kaitseingel ja vanemlik nõuandja. Villem on Anni ema määratud abistaja. Seega organiseerib kogu tegevust tegelikult Anni ema, kuid tema jääb noortele nähtamatuks. Villem on aga abistaja, kes noortel reaalselt olemas on.
5. **Ohver** – Ohvri ja kangelase roll langeb siinkohal kokku, mis tähendab, et ohvriks on Ann ise. Läbi katsumuste ja juhtumiste kogeb ta, mida elul talle pakkuda on ning et alati ei ole see meeldiv, vaid vahel väga valus ja ebaõiglane. Tõsiasi on, et inimene peab ise katsumused läbi tegema ja seeläbi oma vigadest õppima. Ann kogebki nooreks naiseks sirgumise esimesi tõsisemaid õppetunde, mis näitavad, et tegelikult on vanemate pedantsus vahel vägagi põhjendatud. Ann mõistab, et ta polegi nii iseseisev, kui arvanud on, ning vajab veel vanemate hoolt ja toetust.
6. **Kangelase teesaaaja** – Kui Ann kodust lahkub, pole seal kedagi – ema ja isa on tööl. See tähendab, et puudub tegelane, kes Anni kodust ära saadab. Kui aga vaadelda koduna kodulinna, siis on teesaaajaks Reena, kes saadab sõbrannad – Anni ja Rita – bussile.
7. **Valekangelane** – Valekangelase roll näib puuduvat. Kuna kangelane on naissoost, siis peab ka valekangelane olema samast soost ja tegema kangelasega samu toiminguid, ainult halvemini. Teoses aga puudub tegelane, kes seda rolli etendaks. Seega puudub ka valekangelane. Anni kui kangelase kohale ei taha keegi asuda.

Ja lõpetuseks ka tegelaste funktsioonide määratlus Propi järgi ehk Anni-loo areng tegevusi iseloomustavate verbide lõikes.

1. **Lahkumine** – Anni esialgne lahkumine kodust, kui tal tekib koolis pahandusi ja puhkeb vanematega tüli, pärast mida ta Rita juures varjupaiga leiab.
2. **Keeld** – Annile otseselt mingisugust keeldu ei esitata. Keelatuks võib aga pidada Anni ema päevikut, mis on keldrisse peidetud ega ole mõeldud eksponeerimiseks, kuna päevik sisaldab tõe ema tormilise mineviku, Anni bioloogilise isa ja kasuisa kohta.
3. **Üleastumine** – Päeviku leidmise ja lugemisega astub Ann keelust üle.
4. **Väljaurimine** – Rita, kangelase peamine vastane, uurib Annilt, mis on tema ebatavalise käitumise ja vanematega tülitsemise põhjus.
5. **Väljaandmine** – Ann räägib Ritale vaid üldsõnaliselt, mis juhtus. Sõbrannadele Reenale ja Kätlinile räägib Ann ka sellest, et leidis ema päeviku.

6. **Petmine** – Olles kuulnud Reena suvilasse pagemise võimalusest, mõjutab Rita Anni, et ta selle sõidu ette võtaks, lootes ise niiviisi seiklusi kogeda.
7. **Kaasaaitamine** – Ann jääb nõusse ja saab Reenalt suvila võtmed.
8. **Kahjustamine** – Rita ei lase Annil Võsule sõitmise plaanist taganeda. Seega on Rita mõjutusel suur osa selles, et Ann ikkagi kodust ära jookseb. Nii põhjustab ta Anni vanematele mure lapse pärast.
9. **Vahendamine** – Tüdrukud peavad plaani, kuidas edasi toimida, et kodust põgenemine õnnestuks. Kuna raha ja toidukraami on vähe, tuleb leidlik olla. Otseselt keegi Anni poole käsu või palvega ei pöördu, kuid tüdrukud lepivad kokku, kuidas nad edasi tegutsevad ja mida tuleks kaasa võtta.
10. **Vastutegevus** – See funktsioon puudub. Vastutegevus toimuks näiteks juhul, kui Ann astuks Ritale vastu, ei laseks ennast mõjutada vms, aga seda teoses ei juhtu.
11. **Teelesaatmine** – Selle funktsiooni alla kuulub Anni lahkumine kodust. Kuna tal sel momendil kedagi kodus ei ole, puudub ka teelesaatja. Kui aga pidada kodu all silmas kodulinna, siis sealt saadab nii Anni kui Ritat bussile Reena.

Siit edasi muinasjututegelaste funktsioonide ja Aidi Valliku teose sündmustiku järgnevus enam vastavuses pole. Teoses eelneb funktsioon 15 – ümberpaigutamine ruumis – funktsioonile 12 – väljakutse. Ehk Ann sõidab Võsule, kus tal tuleb iseseisvalt hakkama saada. Seejärel kohtub ta seal Villemiga, kellest saab talle ema poolt määratud abistaja.

Kokkuvõtteks võib öelda, et muidugi ei ole mitte kõik noortekirjanduse teosed nii eeskujulikud analüüsiobjektid kui Aidi Valliku Anni-lugu, kuid muinasjutuelemente leidub enam-vähem kõigis noortekirjanduse teostes, mõnes rohkem, teises vähem. Ja nagu ka Propp on öelnud, ei pea kõik tunnused kõikides tekstides olemas olema, piisab, kui paar-kolm on esindatud. Laiemalt arutledes näitab aga noortekirjanduse analüüsimine strukturalismi ja konkreetselt Vladimir Proppi imemuinasjutu morfoloogia abil seda, et lood meie ümber on universaalsed või arhetüüpsed. Sarnased kangelased, sarnased tegevused korduvad põlvest põlve ja võivad esineda väga erilaadilistes tekstides, olgu need muinasjutud või noorteromaanid, ainult et muinasjuttude tekkeaeg jääb aegade hämarasse ja need on saatnud inimkonda juba väga kaua, kui noortekirjandus on suhteliselt noor nähtus.

Täna tähelepanu eest!